
FEJEZETEK KÖZÉP-, KELET- ÉS DÉLKELET- EURÓPA TÖRTÉNETÉBŐL

A magyarországi bolgárság történeti demográfiai vázlata (XVIII–XX. század)*

A migrációtörténeti kutatások jelentősége nem ismeretlen a magyar olvasó előtt, hiszen hazánk mind a minőséget, mind a mennyiséget tekintve igen jelentős szerepet vállalt az önkéntes és kényszerített nemzetközi migrációból a XIX–XX. század során. Kevésbé vizsgálták azonban a hazánkba ez idő során beköltöző népesség szokásait, noha az országba korábbi időszakokban betelepült lakosság történelemformáló szerepe aligha kétséges, mint az erről született sok reflexió is tanúskodik. A török kort követő betelepülési hullám utáni időszak sok aspektusból feltáratlan volt, s az itt ismertetendő mű ilyen szempontból jelentős.

Penka Pejkovszka könyvében a magyarországi bolgárok XVIII–XX. századi sorsának alakulásáról ad számot (az 1920 előtti határokon belül): a munkavállalás céljával érkező, szórványban élő bolgárkertészek mellett az egyetemi hallgatók és a bánáti bolgár falvak történetével ismerteti meg az olvasót. Noha a szerző szerint a mű történeti demográfiai szemléletű, mégis magában foglalja a migráció okainak, földrajzi célpontjainak szociológiai, kulturális antropológiai szemléletű vizsgálatát is. A bolgárság területi elhelyezkedésének sajátosságai és létszámának alakulása mellett megismerkedhetünk a migrációban résztvevők társadalmi összetételével, személyes motivációival, társadalmi mobilitásukkal, a migráció ösztönzőivel, a gyermekek migrációjával, a gyermekmunkával, a gyermekek felnövekedésével, az életpálya-modellekkel, a köz- és felsőoktatásban tanuló bolgárok lehetőségeivel, a mindennapi megélhetés körülményeivel, a szegénységgel, a társadalmi önszerveződés elemeivel, önszegélyező szociális és kulturális egyletekkel, az állam által átvállalt feladatokkal.

A szerző munkájában egyszerre ötvözi a statisztikus adatfeldolgozást a mikrotörténeti esettanulmányokkal – s ez bolgár földön viszonylag ritka.

* A publikáció a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

Penka Pejkovszka 409 egyetemi diák (a XIX. századtól 1944-ig),¹ s 570, Budapesten és környékén munkavállalási engedélyt kapott bolgár kertész adatainak elemzése mellett a hivatalos statisztikákat is felhasználta², de a kötet frissességét a statisztika mellett a mikrotörténet-íráshoz közel álló egyedi életrajzok bemutatása adja.

A hazai bolgárság tanulmányozása, akár bolgár, akár magyar részről nem tekinthető a legfelkapottabb témáknak, noha nem előzmények nélkül való. A magyarországi bolgárság egyik első tanulmányozója a piarista *Czirbusz Géza* volt a XIX. század 80-as éveiben. A bánáti bolgársággal (Vinga, Óbessenyő) foglalkozó műveiben multidiszciplináris megközelítést alkalmaz, a néprajzi és (fizikai) antropológiai és kultúrantropológiai szemlélet mellett a hazai „emberföldrajz” egyik alapítóját tisztelhetjük személyében, emellett a magyar statisztikai iskola hagyományainak egyik folytatója volt³. Bolgár kortársa, *Ljubomir Miletics*, a Szófia Egyetem professzora szintén a bánáti, egy többen élő bolgárokkal foglalkozott. A bolgárság migrációjának történetét a XX. században a bánáti bolgár származású *Telbisz Károly* írta meg a betelepítés kezdetének 200. évfordulója alkalmából⁴. Bolgár részről 1961-ben *Petar Mijatev* adott közre iratokat a bánáti bolgárok visszatelepüléséről a bolgár felszabadulás után⁵, majd *Sztefan Bacsvarov* írt a bolgárkertészek migrációs irányairól és szokásairól, Magyarországon ugyanezt a kutatást *Révész Imre* végezte el (1912). Hazánkban a bánáti bolgárokkal legutóbb *Ilyés Zoltán* foglalkozott könyvében⁶.

1. Magyarországon tanult a Szófia Egyetemről érkezett történész, Petar Mijatev, a vingai születésű szabadságharcos, Dunyov István, a szintén bánáti bolgár Telbisz Károly és vegyész-geológus Telbisz Benedek, vagy Georgi Velcsev (vitéz Bántási György), aki parlamenti képviselő volt a Gömbös-kormány idején, Niko Nikov, a Bolgár Tud. Ak. Történettudományi Intézetének tagja, Dimo Bojkliev és felesége, az „Egri csillagok” és a „Puszták népe” bolgár fordító.
2. MOL, K 184, 4075-4081. cs. 1933. B. tétel. 16 001–100 999, alapszám; K 184 4082-4084. cs. 1933. K. tétel. 16 001–100 911. alapszám; Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve; Peykovska, P., Hungarian Universities and the Formation of the Bulgarian Intellectuals between 1918 and 1944. – *Bulgarian Historical Review*, 1998, № 3–4, pp. 215–234.
3. Czirbusz G., A bessenyői bolgárok lakodalmi szokásai. – *Dél-magyarországi Lapok*, 1881; A dél magyarországi bolgártypus. – *Természettud. Füz.*, 1881, pp. 105–115; A vingái bolgárok táncza. – *Természettud. Füz.*, 1881, pp. 102–103; A bánáti bolgárok bevándorlása. – *Dél-magy. Lapok*, 1882.
4. Telbisz Karol, Dveste gudini u Banata, 1738–1938. Život i običaja na banatscite balgare. Izdava: „Banatsci Balgarsci Glasnici”. Timișoara (România), 1938, 160 p.
5. Известия на Научния архив на БАН, кн. IV, 1968, с. 43–79.
6. Ilyés Zoltán: *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Budapest, Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás Könyvek, 2008, 199 p.

A bánáti bolgárok társadalma nem csonka társadalom, jellegében teljesen más, mint a fővárosi, vagy vidéki szóróvány. Az 1688-as csiproveci felkelők egy része Újvidéken, Eszéken és Péterváradon telepedett le. 1700-ban, majd 1714-ben bolgár kolóniák jöttek létre Alvinc és Déva városában. Óbesenyő és Vinga pedig 1738-ban és 1741-ben népesült be bolgárokkal. Óbesenyő lakossága 100 év alatt 2 200-ról 7 800 fölé emelkedett, Vingán 1828–1833 között 250 fővel nőtt a lakosság (3700 fő). 1836-ra viszont a két településen 400 fővel csökkent a bolgárság száma. Ez részben a járványoknak, részben az összeírás bizonytalanságának tudható be. 1910-re a bánáti bolgárok száma 13 000 fő körül állapodott meg. A két központból a széttelepülés hamar megkezdődött: 1776-ban Lovrin és Német-Écska 300 besenyői és 60 külföldi bolgárral népesült be. A bolgár települések viszonylag stabil etnikai szerkezettel bírtak, 1880–1910 között csak egy veszítette el abszolút bolgár többségét. (1890-re Óbesenyő lakossága 6331 fő, bolgár 91%, 1910-ben 88%. – Brestya 1174 lakos, a bolgárok aránya 87%, 1910-ben 88%. – Bolgártelep 681 fő, bolgár 83%, 1910-ben 56%. – Vinga, 4 795 fő, 67% bolgár, 1910-ben 60%. – Rogendorf 786 lakos, 62% bolgár, 1910-re 23%. – További 3 faluban haladta meg a bolgárság a 30%-ot, ez 1910-re is megmaradt.)⁷

A másik csoportba a zömmel idénymunkát végző bolgárság tartozott. Az első írásos beszámoló a bolgár nemzetiségű budapesti „bolgárkertészekről” a Nép kertésze c. újságból maradt ránk – 1865-ben ezek a bolgárkertészek Károlyi István gróftól béreltek 15 hold földet Káposztásmegyveren.⁸ A bolgár gyümölcskertészek létszáma Magyarországon 1900 körül már 2000 fő volt. Az általuk képviselt munkamorál és technológia a magyar mezőgazdaság számára – a gazdasági, gazdaságpolitikai sajtó alapján – példaértékű volt.⁹ (A szerző érdeme, hogy ezeket a mezőgazdasági szaklapokat társadalomtörténeti szempontok érvényesítésével elemzi).

---

7. A bolgár fejedelemség 1878-as megalakulásával megkezdődtek a bánáti bolgárok hazatelepítési kísérletei is, melyet a magyar kormányzat nem ösztönzött, mivel a bolgárok igen szorgalmas munkaerőt jelentettek. Ennek ellenére 1882-ben kb. 280 fő vándorolt vissza Bulgáriába, majd 1887-ben újabb 50 család érkezett Orjahovóba Ivanovo faluból (ahol a bolgárok aránya kb. 30% volt).

8. 1859-ben pedig Csepelen találkoztak draganovói származású kertészekkel. 1840-1845 között a Polikraistéből származó kertészek a mai Nyugati pályaudvar helyén tevékenykedtek, 1865-ben Óbudán is említettek bolgár kertészeket.

9. Révész István, A hazai bolgár és bolgár rendszerű kertészetek statisztikai ismertetése. Bp., 1915; Fodor A., A magyar kertészet és a bolgár kertészek Magyarországon. – Köztelek (Budapest), 1893, № 33 (164.) (26.04.); Javaslat a bolgár konyhakerti termelés ismertebbé tétele tárgyában. Előadó Emich Gusztáva. – Kertészeti Lapok, 17. évf., 1902, N 10; Molnár I., Még egyszer a bolgár zöldségtermelők. – Gyümölcskertész, 1893, № 13 (10.07.); B. Simonyi Lajos: Bolgárok telepítése zöldségtermelés céljából. – Kelet Népe, 2. évf., 1876, № 118 (30.04.); Sikabonyi: A bolgár zöldségtermelők..., Végh Kálmán M., Bolgárkertészet. Bp., 1916.

A bevándorlókra a csonka társadalomszerkezet volt jellemző: ez elvileg a beolvadásukat megkönnyítette volna – az idénymunka jellegű tartózkodás viszont akadályozta. Míg 1900-ban a bánáti bolgárok esetében a 15 év feletti lakosság 50 százaléka nős vagy férjezett volt, a bolgárkertészeknél ez 14–27% volt a férfiak esetében (a nőknél sokkal jobb volt az arány, de ők jóval kevesebben voltak). A XIX. század végén a budapesti bolgár férfiak 84 százalékanak nem volt családja (a nők esetében ez 50%), s 1920-ban még mindig nőtlen volt 55 százaléka (a nők 30%-a). A Budapesten vagy nagyvárosokban dolgozók 99 százaléka rendszeresen vagy véglegesen visszatért szülőföldjére egy vagy több év után. 1910-ben a magyarországi bolgárok (a bánátiakat leszámítva) 71 százaléka még mindig bolgár születésű volt, a helyben születettek aránya alacsony volt, igaz, körükben a férfi : nő arány nagyságrendekkel jobb, mint a bolgár születésűek között (1,5 : 1 és 14 : 1).

A bolgárok meglehetősen mobilisak voltak, csak 19 százaléka élt azon a településen, ahol született. A zöldségkereskedők, akik a bolgár társadalom második legnépesebb rétegét tették ki, szintén mobilisek voltak. Ugyanakkor felük nem hagyta el a vármegyét, ahol született – ez pedig a piac egyenletes lefedésének elvét jelenthette.

A bánáti bolgárok beilleszkedését, asszimilációjuk előrehaladását jelzi, hogy Temes és Torontál megyében a bolgár anyanyelvűek között 1890–1910 között a magyar nyelv ismerete a lakosság 7 és 16 százalékáról 41 és 31 százalékára növekedett (egy zömmel nem magyar környezetben ez igen magas fokú asszimilációs készséget jelent). Budapesten és a városokban ez szintén 35 százalékot közelített. A bánáti bolgárok 99 százaléka római katolikus volt 1890–1910 között. A XIX. század vége felé megtörtént az ortodox bolgárok egy részének a görög katolikus felekezethez való áttérése. A budapesti bolgárok körében a görög katolikusok aránya meghaladta a 70%-ot 1890-ben, s a városokban is 40%-ot ért el arányuk. Később viszont, a bevándorlás fokozódásával a pravoszlávok aránya jelentősen megnőtt: 1910-re Budapesten 14%-ról 56%-ra, a városokban 40%-ról 60%-ra emelkedett arányuk.

A bolgár munkavállalók számának gyarapodása és az általuk előállított és részben hazaküldött érték növekedése töretlen volt 1912-ig (1200 fő, 22 millió korona) ekkor a Balkán-háborúk sorozásai, majd a világháború törték meg a tendenciát (1913, 8 millió korona). (1912-ben ugyanis még 9 600 bolgár kertész élt magyar földön, 1913-ban már csak 5000). A magyarországi bolgárság száma tizedére esett vissza a Bánság elcsatolásával 1920-ra (1 277 fő). 1920 után megváltozott a két ország közötti kapcsolatok

jellege. 1932-ben a világválság idején már 1200 magyar kertész tiltakozott a bolgárok foglalkoztatása ellen. A bolgárok bevándorlását és munkavállalásának feltételeit jogszabályokban rögzítették 1924-ben, 1936-tól pedig Bulgária is kiemelt figyelemben részesítette az otthon maradó bolgárkertészeket. (Ugyanakkor a két világháború között hazánkba érkező bolgárok között sok szovjet ügynök is volt.)

1900 után a 14 évnél fiatalabbak aránya sohasem érte el a 10 százalékot, a 60 év felettiek is csak 1990-ben mutattak kiugró értéket (27%), korábban arányuk 1-5% között ingadozott. Ez arra utal, hogy a második világháború előtt a bolgár társadalom még mindig a munkaképes korúak társadalma volt, a végleges letelepedést kevesen választották. Ennek ellenére valóban beszélhetünk bolgár társadalomról, nemcsak egyének halmazáról, hiszen a dolgozók egy része több éven át itt maradt vagy visszatért, s közös intézmények a bolgár iskolán kívül is léteztek. Az 1932-ben elkészült Vágóhíd utcai ortodox templom építéséhez a helyi bolgár közösség például 70 ezer pengőt dobott össze a válság idején. A megtelepedés ideiglenességét, illetve az összegyűjthető vagyon nagyságát és a társadalmi státuszt egyaránt jelzi, hogy a fővárosban a XIX. század végén csak a bolgárok 12 százaléka rendelkezett saját házzal, ezek kétharmada nem pravoszláv volt (bár az is tény, hogy Budapesten a magyarok körében is a bérlakások domináltak). Noha a kertészek aránya 80% volt, saját tulajdonú földdel csak a budapesti bolgárok 8 százaléka rendelkezett, majdnem mind unitus volt, s kétharmaduk 5–50 hold közötti földdel bírt.

A két világháború közötti időszakban a férfiak száma hatszorosa volt a nőkének, átlagéletkoruk 32 év volt. A legnépesebb csoportjuk, a bolgárkertészek márciustól októberig tartózkodtak Magyarországon, féltékenyen őrizték szakmájuk fortélyait a magyarok elől (hiszen számukra ez a létet jelentette), taifákban dolgoztak és utaztak. Állampolgárságot nem sokan kaptak közülük, hiszen a magyar törvények szerint ez 5 éves folytonos Magyarországon tartózkodást igényelt volna. Ezek az egymást jól ismerő, begyakorolt munkafolyamatokat végző emberekből álló csoportok napi 20 órát is robotoltak. Asszonyt továbbra sem nagyon hoztak magukkal. Ha ortodox feleséget szerettek volna, akkor azt vagy régi hagyomány szerint otthonról, szülőhelyükről hozták, vagy gyakran úgy jártak, mint a lórévi szerbek közé nősülő bolgárok – elszerbesedtek.

1930-1990 között jelentős foglalkozási átrétegződés ment végbe: a mezőgazdaságból élő bolgár lakosság aránya 80%-ról 20% alá esett, az iparban foglalkoztatottak aránya 25% fölé nőtt. Hasonlóképpen emelkedett a sza-

badfoglalkozásuk aránya is (30%),¹⁰ a kereskedelemből élők, kik korábban jelentőségüket tekintve a 2. helyen álltak, arányukat ugyan növelték a foglalkoztatottakból, de így is a 4. helyre csúsztak vissza.

A befogadó társadalom számára kedvező jelenség volt, hogy a magyar összeírások szerint a bolgár férfilakosság kétharmada tudott írni-olvasni, Budapesten pedig közel 90%-uk 1910-ben, s (75%-uk 1900-ban). Az analfabetizmus a Bánátban 35%-ról 25% alá csökkent, a városokban stagnált (33%), Budapesten pedig 25%-ról 11% alá esett a férfiakat tekintve 1890-1910 között. A nők esetében az analfabéták aránya sokkal nagyobb volt, s egész más igények és problémák jelentkeztek a gyerekek esetében.

A bolgár gyerekek egy része valódi migráns – a „gurbetsik” elsősorban a bolgárkertészetekben alkalmazták őket. Inasok, tanoncok voltak, fizetség nem kaptak, csak kosztot és ellátást. Nagy volt közöttük a halandóság: a tuberkulózis ugyanúgy fenyegette őket, mint az, hogy leesnek a monoton módon körbe-körbe járó „bolgár kocsi” bakjáról,¹¹ ha elalszanak. Más részük a bolgár migránsok helyben született gyermekei közül került ki. Mivel az 1909-es közoktatási törvény szerint számukra is kötelező volt az alsó fokú iskolák látogatása, s a bolgár szülőkben is élt az igény, hogy gyermekeik írni és olvasni tudjanak (ez a helyiek boldogulását is segítette a magyar környezetű üzleti-hivatali életben), egyre többen jártak magyar iskolákba közülük, ami viszont identitásuk gyengülését eredményezte. Ezért természetesnek vehető a magyarországi bolgár kisebbség anyanyelvi oktatás iránti igénye. Küzdelmüket siker koronázta: 1918-ban alapították az első bolgár tannyelvű magyarországi általános iskolát.¹²

A Magyarországon tanuló bolgár nemzetiségű diákok többsége, 72 a 187-ből, budapesti születésű volt 1918–1936 között, a bolgár születésűek zöme Szófiából (14), Draganovóból, Ljaszkovecből és Polikraistéből érkezett (19, 8 és 20 fő). Sokan szakmát tanulni jöttek, csonka családdal, egy szülővel, többen a szülők munkavállalása miatt a család egyesítése érdekében jöttek hazánkba. A magyar nyelvet a bolgár tannyelvű iskolában

10. A magyarországi ukránokat leszámítva, a bolgárok között volt a legmagasabb a szellemi munkát végzők aránya (50% felett). A diplomások arányát tekintve (1990: 20%) szintén csak az oroszok és ukránok előzték meg őket. Ugyanakkor a bolgárrul tudók csak fele vallotta anyanyelvének a bolgárt 1990-ben (s csak 3%-uk nem beszélt a bolgáron kívül más nyelvet).

11. A vízemelő-kerék fontos része volt az öntözéses kertgazdálkodásnak.

12. Bolgár iskola működött Miskolcon 1924-1970 között, Pécsen 1954-68 között, Kassán 1940-1953 között. Magyarországon a kiskorú (0-19 év) bolgárjók legnagyobbat arányban Budapesten (50%), illetve Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében (60%) éltek a XX. század elején, a két világháború után azonban arányuk 23 és 37%-ra esett, ami az utánpótlás hiányát is jelenti.

1921-ben még csak heti négy órában tanulták. A fent már részletezett demográfiai sajátosságokra utal, hogy noha 1936/37-ben 3000 bolgárkertész dolgozott Magyarországon, de csak 120 gyerek járt iskolába. Az iskolás gyerekek zöme kereskedőcsaládból származott (66%), a kertész apától származók aránya csak 25% körül volt (noha a felnőtt bolgár társadalom zömét kertészek tették ki, de ők gyakran nőtlenek voltak), a hivatalnok és tanár apától származók aránya 5–7 százalékot tett ki. A kereskedők és kertészek gyerekeinek egyötöde tudta folytatni tanulmányait a magasabb végzettséget nyújtó iskolában.

Összességében a bolgárság egy a magyarországi viszonyokhoz jól adaptálódó és dolgozó közösséget testesített meg, ezért a befogadó közeg is alapvetően kedvezően ítélte meg őket.

Penka Pejkovszka: Balgarszkite obstnoszti V Ungarija prez XIX–XX. vek. Migracii i istoricseszko-demografszka harakterisztika. [A magyarországi bolgárság történeti demográfiai vázlata (XVIII–XX. század)] Insztitut za Isztoricseszki Izszedvanija pri BAN, Szófia, 2011. 400 o.

Demeter Gábor